

عقل

پرسش: از دیدگاه قرآن عقل به چه معناست و دارای چه منزلت و جایگاهی است؟

فهرست مندرجات

- ۱ - واژه عقل در قرآن
- ۲ - تعریف عقل از دیدگاه قرآن
- ۳ - بررسی معنای عقل در قرآن
- ۴ - خلاصه
- ۵ - معرفی منابع جهت مطالعه بیشتر
- ۶ - پانویس
- ۷ - منبع

واژه عقل در قرآن

پاسخ:

خصوص واژه «عقل» در قرآن به کار نرفته است ولی مشتقاتی از واژه عقل مانند تعقلون و یعقلون حدود پنجاه بار در این کتاب مقدس به کار رفته است افزون بر این، قرآن کریم گاه از عقل با واژه‌هایی چون «حجر» و «نهی» یاد کرده است و صاحبان خرد را «ذی حجر»، «اولوالالباب»، «اولوالابصار» و «اولوالنهی» خوانده است. آثار ارزشمند **تعقل** و آثار سوء به کار نبردن عقل، در کتاب **خداوند** بسیار به چشم می‌خورد و از این طریق می‌توان ماهیت عقل را از دیدگاه قرآن شناخت. [۱]

تعریف عقل از دیدگاه قرآن

مرحوم علامه طباطبایی نیز از همین طریق یعنی بررسی آیات مشتتمل به تعقل و واژه‌های نزدیک به آن در تعریف عقل از دیدگاه قرآن می‌گوید: مراد از عقل در کلام خدای متعال ادراکی است که با سلامت **فطرت** انسانی حاصل می‌شود به عبارت دیگر عقل یعنی علمی که انسان مستقلاً به آن دست می‌یابد بر خلاف **سمع** که در قرآن به معنای ادراکی است که انسان با کمک غیر به آن دست پیدا می‌کند البته در هر دو صورت سلامت فطرت شرط است و آنچه بیان شد در حقیقت بیان دو آیه شریفه است «أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا» ترجمه: آیا آنان در زمین سیر نکردند تا دل‌هایی داشته باشند که **حقیقت** را برای کسی درک کنند، یا گوش‌های شنوایی که با آن بشنوند. [۲]

و نیز آیه شریفه «كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ترجمه: این چنین خداوند نشان‌های خود را بر شما شرح می‌دهد بلکه اندیشه کنید. [۳] مرحوم علامه در ادامه می‌فرماید **علم** مقدمه عقل و وسیله‌ای به سوی عقل است، [۴] [۵]

چنانکه خداوند فرمود: «و تِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبَها لِلنَّاسِ وَ ما يَعْقِلُها إِلَّا الْعَالِمُونَ» ترجمه: اینها مثال‌هایی است که ما برای مردم می‌زنیم و جز دانایان کسی اینها را درک نمی‌کند. [۶]

بررسی معنای عقل در قرآن

اینک جهت تبیین بیشتر معنای عقل در قرآن به بررسی برخی آیات می‌پردازیم.

- «وَ قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» [۷] (اگر گوش شنوا داشتیم و یا می‌اندیشیدیم در میان جهنمیان نبودیم) در اینجا خداوند عقل را به فایده‌اش معرفی نموده است یعنی عقل چیزی است که انسان در **دینش** از آن بهره می‌برد و با سوار شدن بر آن به سوی **معارف** حقه و **اعمال** صالحه **هدایت** می‌شود.

- «وَ مَنْ يَرْعِبْ عَن مِّلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ» [۸] (از آئین **ابراهیم** جز **سفیه** روگردان نمی‌شود) این آیه به منزله عکس نقیض روایتی است که **امام** - علیه السلام - فرمود: «العقل ماعبد به الرحمن» یعنی عقل آن است که مایه **عبادت** خدای **رحمان** می‌شود و آن که چنین نیست غیر عاقل و سفیه است.

- «فَتَبَيَّنَّا لِقَوْمِ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» [۹] (ای **پیامبر** مژده ده به بندگان که به سخنان، گوش فرا می‌دهند و بهترین سخن را پیروی می‌کنند آنان هدایت یافتگان الهی و صاحبان خرد هستند) **امام کاظم** - علیه السلام - «اولوالالباب» را به صاحبان عقل و فهم تفسیر نموده‌اند. [۱۰]

- «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ» [۱۱] (در این «**عذاب پیشینیان**» تذکری است برای آن کس که عقل دارد یا گوش دل فرا دهد در حالی که حاضر باشد) **امام باقر** - علیه السلام - قلب در این آیه را به عقل معنا نمودند. [۱۲]

- «لَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ» [۱۳] (ما به **لقمان حکمت** دادیم) **امام باقر** - علیه السلام - حکمت در این آیه را به فهم و عقل تفسیر کرده‌اند. [۱۴]

از بررسی برخی آیات روشن شد که در قرآن عقل به تعابیر مختلفی به کار رفته است و در همه آنها سلامت فطرت نهفته بود ولی گاه **انسان** در اثر غلبه **شهوت** یا **غضب** از **اعتدال** خارج می‌گردد و سلامت فطرت را از دست می‌دهد و در این صورت **فضاوت** صحیح انجام نمی‌دهد و در چنین مواردی اطلاق عقل گرچه **مساءحه** است و در حقیقت عقلی در کار نیست زیرا در این موارد انسان از سلامت فطرت خارج شده است و لذا قرآن عقل را به نجات دهنده‌گی از **جهنم** معرفی کرده است و فرموده: **کافران** در **قیامت** می‌گویند «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (الملک، ۱۰) اگر گوش فرا می‌دادیم یا می‌اندیشیدیم جزو **اصحاب جهنم** نبودیم. [۱۵]

خلاصه

خلاصه آنکه عقل و جایگاه آن از دیدگاه قرآن به اختصار عبارت است از: نیروی سالم و به دور از شهوت و غضب که با درک حقایق و نیکی‌ها و زشتی‌ها، انسان را به سوی نجات از جهنم و نیل به **عبودیت** و **بهشت** هدایت می‌کند.

- ۱- بهمن پور، مجد سعید، فراز و نشیب عقلانیت، انتشارات نوادر، چاپ اول، ۱۳۷۹، فصل ششم (درآمدی بر عقلانیت دینی).
- ۲- مصباح یزدی، مجد تقی، معارف قرآن (قرآن شناسی، انسان شناسی و اخلاق در قرآن) واژه عقل، قم، انتشارات مؤسسه امام خمینی(ره).
- ۳- مصباح یزدی، مجد تقی، معارف قرآن (راهنماشناسی) قم، انتشارات مؤسسه امام خمینی(ره).

پانویس

۱. ↑ علی دوست، ابوالقاسم، فقه و عقل، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۲۹۰-۳۰.
۲. ↑ حج/سوره ۲۲، آیه ۴۶.
۳. ↑ بقره/سوره ۲، آیه ۲۴۲.
۴. ↑ طباطبایی، سید مجد حسین، تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۲۳۷-۲۵۰.
۵. ↑ میزان المحکمه، ج ۲، ص ۲۰۴۲.
۶. ↑ عنکبوت/سوره ۲۹، آیه ۴۲.
۷. ↑ ملک/سوره ۶۷، آیه ۱۰.
۸. ↑ بقره/سوره ۲، آیه ۱۲۰.
۹. ↑ زمر/سوره ۳۹، آیه ۱۸-۱۷.
۱۰. ↑ میزان المحکمه، ج ۲، ص ۲۵۹۱.
۱۱. ↑ ق/سوره ۵۰، آیه ۳۷.
۱۲. ↑ میزان المحکمه، ج ۲، ص ۲۵۹۴.
۱۳. ↑ لقمان/سوره ۳۱، آیه ۱۲.
۱۴. ↑ میزان المحکمه، ج ۲، ص ۲۵۹۴.
۱۵. ↑ میزان المحکمه، همان، ج ۲، ص ۴.

منبع

اندیشه قم،